

Литература

BALAŽOVA, L. Sociolingvistický pohľad na slovenské reálie a ich ekvivalenty v ruštine. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Ed J. Kačala. Bratislava, JÚLŠ SAV 1984, s. 239—243.

FILKUSOVÁ, M. Z problematiky spracovania bezekvivalentnej lexiky vo veľkom slovensko-ruskom slovníku. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Ed J. Kačala. Bratislava, JÚLŠ SAV 1984, s. 231—234.

Veľký slovensko-ruský slovník, zv. 1—4. Ed D. Kollár, E. Sekaninová. Bratislava, Veda 1979—1990.

Bilingvizmus alebo semilingvizmus?

Jozef Štefánik — Marián Groma

Filozofická fakulta UK, Bratislava — Pedagogická fakulta UK, Bratislava

Viac ako polovica obyvateľov sveta používa na dorozumievanie so svojím okolím zväčša viac ako jeden jazyk. To znamená, že bilingválnosť môžeme chápať skôr ako normu, než ako výnimku alebo ako niečo nezvyčajné. Napriek tomu, že o bilingvizme existuje už množstvo publikácií, ešte vždy sa nepovažujú všetky aspekty bilingvizmu za uspokojivo vyriešené. Problematika bilingvizmu sa niekedy v laickej verejnosti zjednodušuje na situáciu, keď schopnosť používať dva jazyky je rovnocenná. Literatúra aj prax však dokumentujú, že to pre väčšinu tých, ktorí ovládajú dva jazyky, neplatí. Ovládanie druhého jazyka sa okrem toho často zužuje na jeho hovorenú podobu. Zanedbáva sa skúmanie bilingvizmu vo všetkých realizačných podobách jazyka, to znamená nielen v hovorenej, ale aj v písomnej podobe. Možno to porovnať k situácii, v ktorej nejaká komunita (etnikum) má síce vlastný jazyk, ale bez jeho písomnej formy, a člen tejto komunity súčasne používa ďalší jazyk, pre ktorý je celkom prirodzená jeho písomná realizácia. Okrem problému bilingvizmu v rozličných realizačných jazykových podobách chceme v príspevku venovať pozornosť miere ovládania oboch jazykov — t. j. stanoveniu hranice, kedy ešte možno hovoriť o bilingvizme a kedy už nie. Myslíme si, že veľmi zaujímavým predmetom skúmania je miera zvládnutia dvoch jazykov, s ktorými sa stretávajú nepočujúci — zvukového jazyka a posunkového jazyka. Skôr ako sa budeme venovať týmto dvom okruhom problémom podrobnejšie, priblížime si niektoré základné poznatky o bilingvizme.

Americký lingvista Bloomfield (1939) pokladá za bilingvizmus ovládanie jazykov na úrovni „rodených hovoriacich“. Taktiež za „ozajstného“ bilingvistu pokladá Thiery (1978) človeka, ktorého pokladajú za rodeného hovoriaceho (native speaker) príslušníci dvoch rozdielnych jazykových komunit. Weinreich (1953) vyčlenil tri základné typy bilingvizmu na základe sémantických vzťahov medzi dvoma jazykovými systémami u jednotlivca: koordinovaný, zložený (zmiešaný) a subordinovaný typ.

Pre koordinovaný typ bilingvizmu je charakteristické to, že jednotlivec má dva funkčne nezávislé jazykové systémy. Pokiaľ ide o vzťah *designat* — *designátor*, resp. jazykový obsah — jazyková forma, jednému *designátu* zodpovedá jeden *designátor*. Napr. španielsko-anglicky bilingvista má pre jazykovú formu *la mesa* jazykový obsah, ktorý sa s ním spája v španielčine, a pre anglický výraz *table* obsah, ktorý sa s ním spája v angličtine.

Zložený (zmiešaný) typ bilingvizmu je taký, keď jeho nositeľ má pre dve jazykové formy (*la mesa*, *table*) jeden spoločný jazykový obsah, ktorý je „splynutím (zmiešaninou)“ dvoch pôvodných. Podľa Hornbyho (1977, s. 5) rozdiel medzi koordinovaným a zloženým bilingvizmom spočíva v tom, že „koordinovaní bilingvisti majú oddelené (a odlišné) sémantické systémy, kým zložení (zmiešaní) bilingvisti majú () dva rozdielne spôsoby realizácie (dva jazyky) pre jediný sémantický systém“. Hornby tu trochu zjednodušene chápe jazyk a redukuje ho iba na jazykovú formu.

Subordinovaný typ bilingvizmu má spoločné črty so zloženým bilingvizmom. Taktiež je tu iba jeden jazykový obsah pre dve jazykové formy, avšak tento jazykový obsah je vlastne jazykovým obsahom „silnejšieho“ (dominantného) jazyka.

Na základe ďalších kritérií môžeme vymedziť viaceré iné typy bilingvizmu, ako sú napríklad individuálny a skupinový, prirodzený a umelý, bilingvizmus písomného a zvukového jazyka a iné.

Vo vzťahu k miere osvojenia si dvoch jazykov je zaujímavý konštrukt, ktorý ako prvý použil Hansegard a nazval ho **semilingvizmus** (Martin-Jones — Romaine, 1986). Rozumel pod ním neúplné jazykové schopnosti. Použitie tohto pojmu sa veľmi často spajalo so štúdiom jazykových schopností etnických minorít žijúcich vo veľmi špecifických podmienkach. Iní autori, napr. Lambert a Swain (tamtiež) nazývajú podobný jav subtraktívnou formou bilingvizmu. Ak by sme chceli bližšie objasniť kontinuum úrovne bilingvizmu, môže nám byť nápomocná Cumminsova schéma (1979). Na jej najnižšom stupni je spomínaný semilingvizmus (nízka úroveň v oboch jazykoch), potom nasleduje dominantný bilingvizmus (ovládanie jedného z jazykov na úrovni rodného jazyka) a tzv. aditívny bilingvizmus, pre ktorý je charakteristická vysoká úroveň v oboch jazykoch. Rozdielne chápe pojem semilingvizmus Horecký (1990), ktorý ho používa na označenie neúplného ovládania istého (jedného) jazyka u bilingvistu.

V systémoch dorozumievania človeka s človekom existujú aj spôsoby jazykovej komunikácie, ktoré sa odlišujú od jazykov počujúcich tým, že sa informácie neodovzdávajú verbálne (hovoreným slovom) a neprijímajú sa sluchom. Tak je to napríklad pri komunikácii nepočujúcich. V dôsledku chýbania sluchového vnímania si nepočujúci museli prirodzenou cestou vytvoriť spôsob komunikácie, ktorý je založený na inej forme vysielania a prijímania jazykovej informácie. Komunikácia posunkovou rečou, ako možno spôsob dorozumievania nepočujúcich nazvať, obchádza tzv. verbálno-akustickú modalitu a nahrádza ju motoricko-vizuálnou modalitou. Posunkovanie nahrádza zvukovú reč, vizuálne vnímanie nahrádza prijímanie jazykovej informácie sluchom. Ešte donedávna sa u nás používal iba termín posunková reč, o posunkovom jazyku sa dlho nehovorilo. Až poznatky takých autorov, akými sú Stokoe, Wilbur, Klima a Bellugi, Supalla, Lane a Grosjean ukázali, že posunková reč nie je len vyjadrovanie pomocou gest, pantomímy alebo pohybov rúk naznačujúcich tvary predmetov. Lingvistickou analýzou sa zistilo, že okrem posunkovej reči možno hovoriť aj o posunkovom jazyku. Charakteristiky tohto jazyka v jeho jednotlivých rovinách su také špecifické, že vylučujú možnosť chápať posunkovú reč ako jednu z realizačných podôb jazyka, ktorý používa počujúca populácia v tej ktorej krajine. Posunkový jazyk je vo vzťahu k jazyku počujúcich v tej istej krajine plne autonómny. Na to, aby sa nepočujúci mohol dorozumievať posunkovou rečou, nepotrebuje z jazyka počujúcich nič poznať. Z uvedeného vyplýva, že posunkový a zvukový jazyk možno považovať za dva osobitné jazykové systémy. Mnohí nepočujúci alebo aj deti nepočujúcich rodičov dokážu plynule používať oba jazyky — hovorený aj posunkový. Možno ich preto nazvať bilingvistami. Od vzťahu zvukového a písomného jazyka sa vzťah hovoreného a posunkového líši tým, že tu nejde o dve podoby realizácie toho istého jazyka, ale o dva nezávislé jazyky, ktoré okrem toho, že sú navzájom autonómne, majú aj rozdielnu formu realizácie (bližšie pozri Štefánik — Groma, 1993a, 1993b). Informácie o tejto zaujímavej forme bilingvizmu sa čoraz častejšie objavujú už aj v základných publikáciách o bilingvizme (pozri napr. Grosjean, 1982).

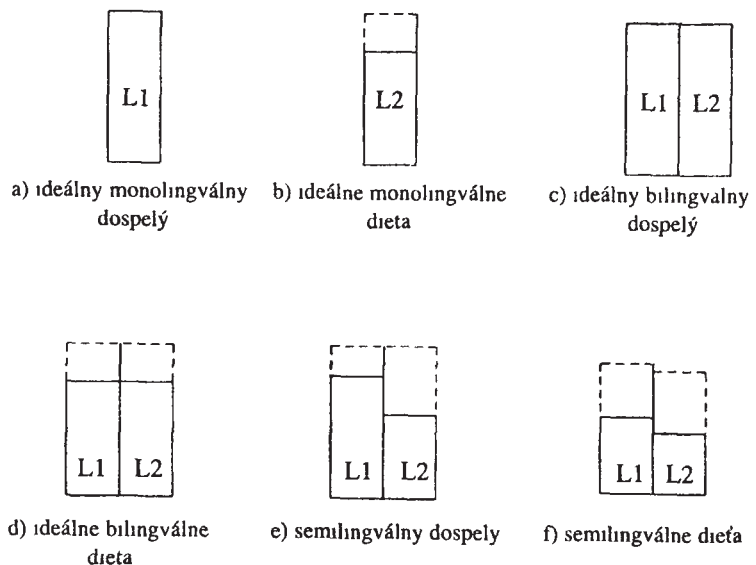
Zdá sa, že spomínaná teória semilingvizmu nám môže byť užitočná, ak chceme porozumieť jazykovej kompetencii nepočujúcich detí a dospelých. Zvlášť vhodná sa nám ukazuje táto teória aj preto, lebo problém semilingvizmu sa často spája so spôsobmi vzdelávania a s kognitívnym vývinom. Možno povedať, že takto dochádza k preklenutiu čisto lingvistického pohľadu a k jeho rozšíreniu do oblasti vzdelávania, kognitívnej psychológie a pod.

Ako všeobecne známy poznatok možno uviesť, že nepočujúce deti majú problémy s osvojením si zvukového jazyka. Dôvody sú zrejmé a nebudeme ich tu bližšie rozoberať. Jazyková kompetencia prelingválne nepočujúcich je niekedy taká nízka, že vystačí len na dorozumievanie v bežných komunikač-

ných situáciách. Veľmi málo nepočujúcich dosiahne čo i len spodnú hranicu funkčnej gramotnosti, a to i napriek veľkému úsiliu špeciálnych pedagógov.

Aká je jazyková kompetencia nepočujúcich v posunkovom jazyku? V laickej verejnosti je všeobecne rozšírený názor, že všetci nepočujúci vedú akosi automaticky používať posunkový jazyk bez rozdielu úrovne jeho osvojenia. Zabúda sa na to, že osvojovanie si zvukového a posunkového jazyka podlieha rovnakým zákonitostiam a vyžaduje rovnaké podmienky. Ak vo zvukovom jazyku dostáva počujúce dieťa plnohodnotné jazykové vzory vždy už u rodičov, nepočujúce dieťa sa s posunkovým jazykom od najútlejšieho veku stretáva asi len v 10 % (podiel nepočujúcich detí s nepočujúcim rodičom). Väčšina nepočujúcich detí si posunkový jazyk neosvojuje ako jazyk rodný (materinský). Tieto deti si začínajú osvojovať posunkový jazyk od svojich nepočujúcich rovesníkov v špeciálnom zariadení. Niektoré vzory ako možno posunkovať im poskytujú počujúci špeciálni pedagógovia alebo rodičia, ktorí sa rozhodli v dorozumívaní s dieťaťom používať posunkovú reč. Možno práve preto, že mnohí pedagógovia nepočítajú s využívaním posunkového jazyka vo vzdelávaní nepočujúcich, chýba väčšine nepočujúcich detí ideálny vzor na osvojovanie si plnohodnotnej kompetencie v posunkovom jazyku — dospelí nepočujúci.

Na grafické znázornenie jazykovej kompetencie nepočujúceho dieťaťa možno využiť model, ktorého autorom je Skutnabb-Kangas (Martin-Jones — Romaine, 1986, s. 32).

Tento model zachytáva jazykovú kompetenciu počujúcich. Ak by sme ho aplikovali na situáciu nepočujúcich, mohli by sme prísť k nasledujúcim tvrdeniam: a) keďže každé nepočujúce dieťa prichádza skôr či neskôr do styku s obidvoma jazykmi, možno tu vynechať pojem monolingvizmus a hovoriť buď o špecifickom prípade bilingvizmu alebo o semilingvizme, b) je otázne, za akých podmienok sa stáva primárnym jazykom posunkový jazyk nepočujúcich a kedy je primárnym jazykom zvukový jazyk (má to veľký význam pre určenie vzťahu jazykovej formy a jazykového obsahu, tak ako sme to uviedli vyššie v časti venovanej rôznym druhom bilingvizmu).

V našom príspevku sme sa pokúsili bližšie vysvetliť niektoré otázky spojené s bilingvizmom, ktorým sa venuje pozornosť v súčasnej odbornej literatúre. Na rozdiel od všeobecného trendu sme ich však skúmali v špecifickom kontexte vzťahu posunkového a zvukového jazyka u nepočujúcich.

Grosjean (1985) vyslovuje pochybnosti nad tým, prečo sa skúmaniu bilingvizmu venuje taká pozornosť, keď väčšina svetovej populácie je bilingválna, a prečo sa s rovnakou starostlivosťou neskúmajú kognitívne dôsledky monolingválnosti. Myslíme si, že aj náš príspevok dokazuje potrebu skúmania netypických a málo frekventovaných foriem bilingvizmu, najmä ak jedným z jazykov je slovenčina.

Literatúra

- BLOOMFIELD, I. Linguistic Aspects of Science. International Encyclopaedia of Unified Science. Chicago, 1939, vol. 1, No. 4.
- CUMMINS, J. Linguistic Interdependence and the Educational Development of Bilingual Children. Review of Educational Research, 49, 1979, s. 222—251.
- GROSJEAN, F. Life with two languages. Harvard University Press, 1982.
- GROSJEAN, F. The bilingual as a competent but specific speaker—hearer. Journal of Multilingual and Multicultural Development, 6, s. 467—477.
- HORECKÝ, J. Terminológia v oblasti viacjazyčnosti. Kultura slova, 5, 1990, s. 137—140.
- HORNBY, P. Introduction and Overview. In Bilingualism: Psychological, Social and Educational Implications. Ed. P. Hornby. Academic Press, 1977.
- MARTIN-JONES, M. — ROMAINE, S. Semilingualism. A Half Baked Theory of Communicative Competence. Applied Linguistics, Vol. 7, 1986, 1, s. 26—38.
- ŠTEFÁNIK, J. — GROMA, M. Jazykové systémy a možnosti ich realizácie. In Philologica 41. Zborník FFUK. Ed. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského, 1993, s. 25—35.
- ŠTEFÁNIK, J. — GROMA, M. Jazykové systémy počujúcich a nepočujúcich. In VARIA II (Materiály z Kolokvia mladých jazykovedcov. Modra—Piesok, 26.—27. novembra 1992). Ed. M. Nábělková — P. Odaloš. Bratislava — Banská Bystrica, SJS pri SAV — PF UMB, 1993, s. 70—74.

THIERY, C. True bilingualism and second language learning. In Language interpretation and communication. Ed. D. Gerver — H. Sinako. New York, Plenum Press, 1978.

WEINREICH, U. Languages in Contact. The Hague, Mouton, 1953.

Je komunikace mezi rodiči a dětmi dialogem?

Eva Schneiderová

Pedagogická fakulta UK, Praha

„Celý náš život je vlastně jediným dialogem, který vede každý z nás se svým okolím, ale i sám se sebou.“

(Citováno z úvodní části publikace O. Mullerové a J. Hoffmannové — Kapitoly o dialogu, 1994.)

Člověk je tvor společenský, od narození žije mezi lidmi a má potřebu a snahu se s nimi dorozumět. Zpočátku neverbálními prostředky (úsměvem, pláčem, dotekem), později pomocí prostředků verbálních — prvních slabik, slůvek, kratičkých vět, postupně si rozšiřuje slovní zásobu a zdokonaluje svou dorozumivací schopnost. Důležitými podmínkami tohoto vývoje jsou jednak vrozené mentální předpoklady dítěte (tedy součást jeho biologické a psychické výbavy), jednak přiměřená stimulace prostředím¹. Od počátku se dítě snaží komunikovat s druhou osobou, především s matkou a s nejbližšími rodinnými příslušníky. Od počátku se vlastně snaží vést dialog. Dialog tedy představuje jednu ze základních forem aktivního kontaktu mezi lidmi, je prvořadým prostředkem lidského dorozumívání, výměny informací, společné činnosti, utváření vzájemných vztahů atd. Dialog je považován za základní, přirozenou formu lidské komunikace, neboť uspokojuje jednu z důležitých potřeb člověka, tj. dorozumět se s druhou osobou, povídat si, vyprávět, vyměňovat si své názory, svěřovat si své problémy, starosti i radosti atd. Na rodině, zejména však na matce záleží, zda a jak se dítě této dovednosti — komunikovat s druhými lidmi, vést plnohodnotný dialog — naučí. Právě v rozhovorech v rodině totiž dítě získává své první komunikační návyky, neučí se zde jen prvním hláskám, slovům a větám, ale učí se též

¹ Otevřenou otázkou zůstává, co je vlastně vrozeno, zda jsou tyto předpoklady pouze základem (biologickým, psychickým), který osvojení jazyka umožňuje, nebo jsou skutečně specializovaným mechanismem (soustavou pravidel), jak to chápou např. nativisté. Pro oba názory byl shromážděn dostatek argumentů. Podrobněji se touto problematikou zabývá např. I. Nebeská (1992, s. 94—101).